

Heks en vogelverschrikker in de sneeuw

1930-1932

De dans van de heks

Is De heks in de sneeuw verwant aan De heksendans van **Mary Wigman**? Kirchner kent het werk van de Duitse expressionistische danseres goed, waaronder deze hypnotiserende solo uit 1914. In in de jaren 1920 en 1930 maakt hij verschillende werken gebaseerd op haar choreografieën: *Mary Wigman dansend*, *Danse macabre*...

Wat is expressionisme?

Dit is een artistieke beweging die rond 1905 ontstond en sterk aanwezig was in Duitsland. De kunstenaars benadrukken hun expressiviteit, hun subjectiviteit en proberen de emoties van de kijker te prikkelen. In de schilderkunst vallen twee groepen op: **Die Brücke** ('De Brug'), agressief en zelfs pessimistisch, en **Der Blaue Reiter** ('De Blauwe Ruitser'), meer lyrisch en idealistisch.

Winterse bedreiging

Met zijn snelle, dikke penseelstreken schilderde Kirchner een vreemd winters tafereel. Tegen een bijna abstract sneeuwlandschap komen de kleuren intens naar voren. Een verontrustende heks nadert een vogelverschrikker, als de Magere Hein...

Op het vrouwelijke silhouet, geschilderd in een donker, bijna zwart blauw, schijnt een vleugje rood door. De agressieve kleuren trekken de aandacht. Kirchner organiseerde zijn doek in drie kleuren. Rood, het symbool van geweld en bloed, contrasteert met wit en blauw, de kleuren van kou en de dood. Het schort, de kraag, het haar, het gezicht en de vlag contrasteren met het heldere landschap. De vlag, een lange rode wimpel die wappert in de wind, gaat achter het gezicht van de vrouw langs. Het deel dat aan de paal hangt heeft een gebogen vorm die identiek is aan die van een zeis. De allegorie van de dood vermengt zich met het beeld van de heks... De dood obsedeerde Kirchner tot hij zelfmoord pleegde in 1938, een jaar nadat de Nazi's enkele van zijn werken hadden vernietigd.

Gekweld en eenzaam leefde de Duitse schilder in de Zwitserse bergen. De natuur inspireerde hem met diepe emoties. In zijn jeugd in Dresden en Berlijn maakte Kirchner deel uit van de avant-gardebeweging **Die Brücke** ('De Brug'). In de jaren 1900 sloeg deze groep jonge expressionistische schilders nieuwe wegen in en deed schudde de kunstwereld op zijn grondvesten schudden. Kirchner en zijn vrienden lieten kleuren exploderen, bekritisserden het moderne leven en zochten naar een nieuwe harmonie met de natuur. Ze waren gefascineerd door kindertekeningen, middeleeuwse Duitse kunst, niet-Europese culturen, populaire prenten...

Herinnerde Kirchner zich in de jaren 1930 de beelden en legenden, vooral de Germaanse, die heksen de schuld gaven van de strenge en dodelijke winters? Is de heks een allegorie van zijn eigen kwelling? Voelt hij zich bedreigd, in het beeld van deze onbekwame vogelverschrikker, een kleine figuur zonder gezicht of handen wiens sjaal het enige is dat trilt in de wind?

Heks en vogelverschrikker in de sneeuw
Ernst Ludwig Kirchner
1930-1932
Olieverf op doek
Bern, Collectie Carola en
Gunther Ketterer-Ertle

De heksensabbat

1797-1798

De bok

Vanaf de middeleeuwen werd de bok het dier van de duivel en het rijder van heksen. Het belichaamt seksuele hebzucht (een overblijfsel van heidense vruchtbaarheidscultussen) en wordt veroordeeld om zijn **agressieve gedrag**, zijn donkere vacht en vooral zijn lange, puntige horens. Het is het tegenovergestelde van het Lam Gods, zachtmoedig en wit en zonder horens.

De Baskische heksen

In Spanje was de inquisitie toegankelijk tegenover vermeende heksen. Alleen in Baskenland werden heksen verbrand, tijdens het proces van Logroño in Navarra in 1609.

Het begint allemaal met berichten over een sabbat in een grot in het dorp Zugarramurdi.

Met enkele duzenden verdachten is het een kwestie van van het grootste heksenproces in Europa.

Rond de bok

Vleermuizen vliegen in het maanlicht boven een scène van een sabbat die wordt voorgezeten door de duivel, een grote zwarte bok. Om hem heen staan heksen, die hem de lijken van zuigelingen aanbieden.

Zittend als een man tilt de grote zwarte bok zijn poten op als een orkestleider. Zijn enorme horens zijn versierd met wijnbladeren. Hij wordt omringd door lelijke, tandeloze oude wijven. Hun haar los en hun blote schouders onderstrepen de verdorvenheid van hun moraal. De geit ontvangt van hen de lijken, skeletten meer, van pasgeborenen baby's. Sommigen liggen op de grond, anderen hangen aan een stok. Een staande heks benadert de geit om hem een mollige, roze baby te overhandigen, die nog in leven is. Volgens het middeleeuwse geloof verslindt de duivel op de sabbat geofferde kinderen. De heksen gebruiken de resten om de zalf te maken waarmee ze door de lucht kunnen zweven.

Aan het einde van de 18e eeuw was de heksenjacht niet meer dan een slechte herinnering. Maar Francisco de Goya, gefascineerd door de duisternis en waanzin van de menselijke geest, wist alles over deze vreselijke episode. Als Spanjaard herinnerde hij zich de processen in Baskenland. In die tijd besloot de inquisitie om heksenrijt te roeien in de regio, waar neo-paganistische overtuigingen nog springlevend waren. De oorspronkelijke titel van deze gruwelijke scène is *El Aquelarre*, afgeleid uit het Baskisch. *Akelarre* betekent 'de heide van de geit'. Het is de naam van een plaats waar heksen zich verzamelden rond Aker, een kwaadaardige, ondergrondse godheid die op een geit uit de Baskische mythologie lijkt.

Twintig jaar later nam Goya het thema van de grote bok over om zijn eigen huis te versieren, met een schilderij op gips. Het is nog angstaanjagender dan ons werkje, gemaakt voor de hertogen van Osuna.

De heksensabbat
Francisco de Goya
1797-1798
Olieverf op doek
Madrid, Museum Lázaro Galdiano

Sleeping witch

2000

Heksen en feminisme

Sinds de jaren 1960 en het *WITCH* (Women's International Terrorist Conspiracy from Hell) collectief, is de heks een embleem van het strijd tegen vrouwenhaat en geweld tegen vrouwen.

Veel feministische kunstenaars hebben deze figuur overgenomen: Louise Bourgeois, Annette Messager, Doris Stauffer...

Opuitputtelijke sprookjes

Kiki Smith, Jean-Michel Othoniel, Eva Jospin, Matthew Barney, Wim Delvoye... Zoveel hedendaagse kunstenaars die geïnspireerd zijn door sprookjes. Naast hun droomachtige dimensie is hun symbolische en psychoanalytische interpretatie sinds Freud een ongelooftelijke bron van artistieke inspiratie.

Sleeping Witch
Kiki Smith
2000
Kleurenfoto met
handgeschilderde verf
New York, Whitney Museum
of American Art

Zwarte appel

Een vrouwenhand ligt in de dode bladeren en houdt een zwarte appel vast. De hand is gehandschoemd met een zwarte visnetwant... Zou dit de heks uit Sneeuwwitje kunnen zijn die op de grond ligt?

Deze foto maakt deel uit van de *Sleeping Witch*-serie van de Amerikaanse kunstenaar Kiki Smith. De kunstenaar heeft zichzelf in kostuum en in scène gezet in een kreupelbos. De elegante heks is helemaal in het zwart gekleed: lange jurk, mantel met capuchon, wanten. Slapend in de gele en oranje herfstbladeren heeft ze haar houten mand waaruit de appels rollen, op de grond gelegd. De appels zijn stevig en glanzend, maar ze zijn zwart... ongetwijfeld zijn ze vergiftigd. Ze slaapt, het gevaar is even geweken.

Kiki Smith is beeldhouwster, tekenares, fotografe en installatiekunstenaar. De in 1954 geboren kunstenaar uit New York heeft van alles gedaan, waarbij ze zich concentreerde op het lichaam, vrouwelijkheid en de kindertijd. Sinds de jaren 1980 onderzoekt ze in haar werk de sociale, culturele en politieke plaats van de vrouw. Vanaf 2000 raakte ze geïnteresseerd in de complexe figuur van de heks. Door het lezen van Grimm en Perrault in haar jeugd raakt Kiki Smith gehecht aan de heks in Sneeuwwitje, fascinerend in haar schoonheid en angstaanjagend in haar slechtheid en kennis. Zij is niet alleen een duivels beeld dat een appel aanbiedt aan Sneeuwwitje, de nieuwe Eva. Zij stelt haar ook in staat om verleiding, seksualiteit, de verleiding van gevaar, de impact van kennis te bestuderen...

Vanuit dit feministische perspectief staan heksen in het middelpunt van haar belangstelling. In 2002 maakte ze de sculptuur *Pyre Woman Kneeling*, een eerbetoon aan de slachtoffers van de grote heksenvervolgingen die van de 15e tot de 18e eeuw in Europa plaatsvonden. De vermeende heks zit op haar knieën, in de Christusachtige houding, en vraagt: 'Waarom heb je mij verlaten?'

Takiyasha de heks

Rond 1844

Gevreesde prinses

Kawaii-heks

De Westerse heks met haar bezem, met haar toverspreuken, haar zwarte jurk en haar kat, werd pas echt opgenomen in de Japanse cultuur in de 20^e eeuw, na de Tweede Wereldoorlog. Toen werd het op een kinderachtige en verwaterde manier geïntegreerd in de wereld van de manga en popcultuur.

Wie is Kuniyoshi?

Utagawa Kuniyoshi (1797-1861), een tijdgenoot van Hokusai, was een van de grootste meesters van de Japanse houtgravure. Specialist van de heldhaftige soort en portretten van krijgers, tekende hij moedig composities met krachtige personages en spectaculaire kadring. Het is ook beroemd om zijn humoristische en subversieve cartoons.

In het verwoeste paleis van Soma leest prinses Takiyasha verder uit een boekrol (detail van het schilderij op de volgende pagina).

En gigantisch skelet duwt een scherm van bamboe opzij en komt boven twee mannen uit. Hij antwoordt op de bezweringen van de jonge vrouw, de mythische prinses Takiyasha, een angstaanjagende tovenares.

De heks Takiyasha is een historisch personage: zij is de dochter van de provinciegouverneur Taira no Masakado, die in de 10^e eeuw probeerde in opstand te komen tegen de wettige keizerlijke macht van Kyōto. Terwijl hij werd gedood en zijn opstand werd neergeslagen, bleef zijn dochter in zijn verwoeste paleis wonen.

In de Japanse folklore wordt ze een bovennatuurlijk figuur, een expert in tovenarij, die de dood van haar vader wil wreken en de naam Takiyasha Hime aanneemt, 'Prinses Demon van de Waterval'. De afbeelding van deze prinses-heks door de meester-drukker Utagawa Kuniyoshi is een van de beroemdste. De prinses draagt een kimono met lange mouwen. Ze houdt de rol vast waarop haar spreuken staan. Ze controleert het uiterlijk van het reusachtige skelet dat ze heeft opgeroepen om de krijger en zijn metgezel weg te jagen. Deze krijgerheld, Oya no Taro Mitsukuni, door de keizer gestuurd om de kwade kracht van de vrouw te vernietigen, zal als overwinnaar uit de strijd komen.

De heks Takiyasha is een veelvoorkomend onderwerp van houtsneden die bekend staan als 'afbeeldingen van de zwevende wereld' (ukiyo-e). Als ze alleen wordt afgebeeld, is ze herkenbaar aan haar rijdier, een reusachtige pad. Ze draagt een zwaard in haar hand en een fakkel in haar mond.

Japanse heksen maken deel uit van de Japanse folklore en zijn van de literatuur. Ze komen in aanraking met een hele stoet yokai, kwaadaardige of kwade geesten, spoken of demonen, waaronder Kuniyoshi's gigantische skelet. Een andere heks die vaak voorkomt in traditionele prenten is Yama-Uba ('bergheks'), een afzichtelijke oude vrouw die verborgen leeft in de natuur, maar die ook de beschermer is van de held Kintaro, het gouden kind met bovenmenselijke kracht.

